

МРНТИ 16.21.07

Г. Қ.Тулекова

«Тұран» университеті, филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Алматы қаласы, Қазақстан

ҰЛТТЫҚ КОД – ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІК НЫШАНЫ

Аннотация. Абай мен Шәкәрім шығармаларында халықтық рухты пайымдауға құрал болатын тілдік құрылымдар, сөз тіркестері құрылымындағы семантикалық даму бағытын айқындауға негіз болатын алғышарттардың бірі – қатысымдық үдеріс. Сөз тіркестеріндегі мағыналық, құрылымдық өзгерісті Абай, Шәкәрім шығармаларының материалы негізінде қарастыру олардың мақсатты түрдегі жұмсалудың, тек семантикалық мәселелерді шешуге емес, лингвистикалық семантика мәселелеріне бағытталғандығын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл бүгінгі қоғамдық өркениеттің өзектілігіне өріс алатын факторлардың біріне айналған. Олай дейтініміз, сөз тіркестері құрамынан туатын қатысымдық мағына тілдік және тілден тыс ақпараттық білім жиынтығын құрап, сөз тіркесі семантикасының функционалдық қызметін саралауға негіз болып табылады.

Мақалада Абай мен Шәкәрімнің өскелең ұрпақтың бойына адами факторлардың қалыптасуы: қоғаммен тығыз байланыста екендігі айтылады. Н.Назарбаевтың ұлттық код туралы ұғымы баяндалады.

Тірек сөздер: кәсіби бағыт, бәсекелік қабілет, прагматик, заман ағымы, бүгінгі қоғам, нақты меже, шынайы мәдениет, сана ашықтығы.

Г.К.Тулекова

Университет «Туран», кандидат филологических наук, доцент
Г. Алматы, Казахстан

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОД – БОЛЬШАЯ ЦЕННОСТЬ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Аннотация. В произведениях Абая и Шакарима одной из предпосылок, лежащей в основе определения направления смыслового развития в структуре языковых структур, словосочетаний, являющейся средством для осмысления народного духа, является процесс причастности. Рассмотрение смысловых, структурных изменений в словосочетаниях на материале произведений Абая, Шакарима позволяет определить их целенаправленное расхождение, ориентированное не только на решение семантических задач, но и на вопросы лингвистической семантики. Это стало одним из факторов, влияющих на актуальность современной общественной цивилизации. Таким образом, причастный смысл, рождаемый из состава словосочетаний, является основой для дифференциации функциональной функции семантики словосочетания, образуя совокупность языковых и внелегочных информационных знаний.

В этой статье рассматривается об указе Н.Назарбаева что национальный код Абай и Шакарима человеческие факторы для формирования молодого поколения: в тесном контакте с общественностью.

Ключевые слова: профессиональное направление, прагматичное, конкурентоспособное, современное, современное общество, реальные масштабы поток прозрачности, истинная культура и сознание.

G. K. Tulekova

Turan University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Almaty, Kazakhstan

NATIONAL CODE – GREAT VALUE OF THE KAZAKH PEOPLE

Annotation. In the works of Abai and Shakarim, one of the prerequisites underlying the determination of the direction of semantic development in the structure of language structures, word combinations, which is a means for understanding the national spirit, is the process of participation. The consideration of semantic, structural changes in phrases based on the material of the works of Abai, Shakarim allows us to determine their purposeful spending, focused not only on solving semantic problems, but also on issues of linguistic semantics. This has become one of the factors influencing the relevance of today's social civilization. Thus, the participial meaning, born from the composition of phrases, is the basis for differentiating the functional function of the semantics of a phrase, forming a set of linguistic and extra-pulmonary information knowledge.

In this article, Abay and Shakarim human factors for the formation of the younger generation: in close contact with the public. Nazarbayev about the national code.

Key words: professional direction, pragmatic, competitive, modern, modern society, real scale transparency flow, true culture and consciousness.

«Біз бүгінгі жаңа атаулы ертең-ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны бек түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керетігін», – деп Н.Назарбаев жолдауында ұмтылғыш жастарға ұлы идеологияны арқау етті. Осы жолда талапты тау етіп қоятын, ата-ана, мектеп, қоғам, жоғары оқу орындар, кәсіби бағытта өте жылдам аяқ басуда. [1]. «Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет

тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы «жайында ой қозғап отырған бүгінгі саясат өз орнын тауып келеді [1].

Рас, үлгеретін жас, «прагматик» бол деп, үндеу жолдап отырған елбасымыздың әр қазақстандыққа қайта жанғыртып, осынау ақпараттық заманда түйсікке түйіп, ойдың етегінде күнде жанғыртып отыруға дағдылану қажеттігін әркім «міндетім» деп сезінсе, жүзеге асары сөзсіз, солай болып та отыр. Ұлы даланың жеті қыры Абай мен Шәкірім жырларын қайта жаңа қырынан тану, «Білімнің салтанат құруы – білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет», – деп атап өткендей біздің «Тұран» универсиетінде студенттер үшін түрлі кәсіп орындармен байланыса отырып, арнайы студенттер үшін, курстар мен тренингтер ұйымдастырылып отырғаны біздер үшін де, студенттер үшін де осы алаңның ертеңге – азық, бүгінгі жаңалықтардың жаршысы болып отыр. Айталық, елбасымыз «Прагматизм» – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, данғойлық пен кердендікке жол бермеу деген сөзді жастарымызға, қоғамға паш етіп отыр. Әрине, иманды болу, иман жүзді болу, сыпайылық пен адамгершілік, қарапайымдылық бүгін ең жетіспейтін адами қасиеттердің асылы болып отыр. Абай айтқан жүректі азаматтарымыздың өсіп жетілуіне, бұл жаңа жанғыртуға ғашық, ынтық жандардың бойынан: «...Сұлулығын қояйын, мінезі артық, Ақылды, асыл жүрек, сөзі майда», [2] – деп өзінің асыл жүректі жанның өлеңге қоса отырып, «асыл» сөзінің бойына келбеттің сұлулығын ғана емес, инабаттылық, ибалы жанның рухын, «жаны сұлудың ақылы да сұлу» деген сабырлылығын, жалпы айтқанда мінезге бай екендігін айтса, ал 14-ші қара сөзінде ол жүрек «Амалдың тілін алса, жүрек ұмыт қалады. Қазақтың «жүректісі» мақтауға сыймайды. Айтқанға көңгіш, уағдада тұрғыш, бойын жаманшылықтан тез жиып алғыш, көштің соңынан итше ере бермей, адасқан көптен атының басын бұрып алуға жараған, әділетті ақыл мойындаған нәрсеге, қиын да болса, мойындау, әділетті ақыл мойындамаған нәрсеге, оңай да болса, мойындамау – ерлік, батырлық осы болмаса, қазақтың айтқан батыры – әншейін жүректі емес, қасқыр жүректі» деген сөз. Сол қасқыр жүрек мінезі артыққа ғана көрініс береді. «Қазақ та адам баласы ғой, көбі ақылсыздығынан азбайды, ақылдың сөзін ұғып аларлық жүректе жігер, қайрат, байлаулылықтың жоқтығынан азады. Білімді білсе де, арсыз, қайратсыздығынан ескермей, ұстамай кетеді. Жаманшылыққа бір елігіп кеткен соң, бойын жиып алып кетерлік қайрат қазақта кем болады.» – деп айтқан кемшілік жерін тануға жол көрсетіп отырған.

Ал Шәкірім: Сөз айта алмай бөгеліп, Дүрсіл қағып жүрегі. Тұрмап па еді сүйеніп, Тамаққа кіріп иегі? [3]. (Шәкірім. «Жиырма үш жасымда»), – деген өлең жолдарында ақын енді басқа жүректі жырлайды. Бұл тіркестегі жүрек «Дүрсіл қаққан жүрек» – ғашықтықтың, албырт сезімнің көрінісі. Ғашықтыққа толы жастардың бойынан көрініс табатын, жігерге толы ұмтылғыш, үйренуге қабілетті жастарға тән қасиет, сөз айта алмай, ұялуы, «махаббат» сынды ұлы сезімнің әсерінен дірілдеген, күйіп-жанған адам психикасының ақиқатын, жүрегінің қатты соғып, сезімге бой

алдыруын білдіреді, олай болса, осы шақта жастардың бойында қалыптасатын уақытты дер кезінде орынды пайдаланған жөн.

Болашағыныңды жоспарлай біл, нақты меже белгіле, соған жет деп, елбасының жол көрсетуі түсінгеннің түйсігіне үлкен концепті. Себебі бұл бүгінгі қоғамда жоққа айналып бара жатқанын көпшілік ақпарт көздерімен, интернет желілерінен байқалып та жүр. Оның түрлі себебі де бар. Елбасымыз: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлынғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек»– [1], деп санамызға сіңіреді. Жолдаудың әр жолын студенттермен талдай отырып, өз бойларындағы кемшіліктермен күресудің жоспарларын жасай отырып, өздеріне есеп берудің жолын тауып отырғаны бізді қуантады.

Ол дәурен өмір емес, бір көрген түс,

Ойға тойма, қызықты қиялдан күс.

Қарашы, өн бойыңа түгел ме екен,

Ыстық жүрек, өң-шырай, қуат пен күш? (Абай. «Ол дәурен өмір емес, бір көрген түс»). Бұл өлең жолдарындағы ыстық жүрек адам бойындағы жастықты, қарулылықты, бұлқынған, тасынған сезімді, жігерлілікті білдіреді. Сонымен қоса, есейген шақта өткен өміріне есеп бере отырып, бойда бар ыстық жүректі, қуат пен күшті білім мен ғылымға жұмсау қажеттігін ескертеді. Сөйтіп данышпан Абай жастарға өмір тез-ақ өтіп кетеді, сондықтан күш-қайратың барда білім ал, еңбек ет, еліңе пайда әкел деген өсиетті қоса білдіреді.

Сылдырлап өңкей келісім,

Тас бұлақтың суындай,

Кірлеген жүрек өзі ішін,

Тұра алмас әсте жуынбай,

Ызалы жүрек, долы қол, (Абай. «Адамның кейбір кездері»). Абайдың өлеңінде жүрек сөзімен «кірлеген», «ызалы» сөз тіркесін жасап отыр. Кейінгі ұрпақтың алдыңғы арманға шарық ұрар сәтіне өсиетін жазып кеткен Абайдың ызалы жүрегі адам жанын ауыртар ащы шындықты жазады. Абайдың ойынша, жүрек белгілі бір жағдаяттарға, оқиғаларға сәйкес кірлеуі, мұң басуы, мүмкін. Алайда ол уақытша. Оны қайта жуып, тазартуға болады. Бұл туралы да елбасы сана ашықтығы туралы айтады, сана ашықтығы отбасынан бастау алу керектігін, бүгін, қазір өзіңді жөнде, алға ұмтыл деген ұран, меніңше әрбір ата-ананың күнде-күнде қайталап айтатын сарқылмас қазынасына айналу керек. Түрлі кедергілерге бой алдыртып, ақпарттық көздерге, телефондар мен түрлі керексіз сайттардың құлы болып, төрт көздері телміріп, компьютердің құлына айналып бара жатқан ұрпағымыздың арашасы болудан қалып бара жатқанымызды жасырмаймыз да. Бұл тәрбие көзі тағы да ата-анаға тірелері сөзсіз. Баланы емес, өздері жаңа бағытпен сусына алмай, сананы өзгерту керектігін біле отырса да, оған назар аудару қажеттігіне көңіл білдірмейтін ата-анадан қандай талап күтеміз? Себебі ол оқушы, болмаса студент т.б. емес, өзі үйінде отырса, өзін тәрбиелеп, қайта жанғырту жолын қалай табамыз? Оның қандай

ынталандыру жолы бар? Абайша айтқанда бұны жүректен тазартып, уақытша қиындық деп қарау керек, арнайы тегін курстар, тегін орталықтар бар ма? Ағылшын тілін үйрететін курстар әр ауданда ашылып, кешкі мектептерді ұйымдастырып, түрлі жастағы адамдарды қабылдаса. Мына әлемдік деңгейдегі «Тотальный диктант» сияқты талапкерлерді ұйымдастырып, бір мезетте диктант жазатындай, отырығызып жаппай оқытатын болса. Иә, бұны да қолға алып ұйымдастыру кімнің қолында?

«Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің белгісі – орынсыз сән-салтанат емес. Керісінше, ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргенділікті көрсетеді». Әйтсе де, қоғамда белең алған ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргендіктің орнын көлеңкелік басып жатқаны белең алғандығын жасыра алмаймыз. Өз кезінде Абай қағат, рахым ойлап қой, бес асыл іс білсеніз ойын атқан. Ақынның «Ғылым таппай мақтанба» өлеңі мен Отыз сегізінші қарасөзіндегі аса үлкен мән бере айтатын жан мен тән, адамның ішкі, сыртқы сезім мүшелері, қанағат, еріншектік, надандық және жуан мәрттілік туралы тұжырымдары Дауанидың ойларымен сабақтас, үндес келеді. Абайдың:

«Шын сөз қайсы біле алмай,
 Әр нәрседен құр қалма.
 Мұны жазған білген құл,
 Ғұламаһи Дауани,
 Солай депті ол шыншыл,
 Сезін оқы және ойла...», –

деп, Дауани есіміне ерекше тоқталуында үлкен ой, терең сыр жатыр. Дауанидың пайымдауынша, баланы тәрбиелеуді ерте қолға алып, олардың дақ түспеген санасына ізгілікті нәрселерді еге білу қажет. Өйткені, олардың санасы, жас кезінде ете тұтқыр да алғыр келеді. Абай да осы пікір тұрғысында: «Тез үйреніп, тез жойма, Жас уақытта көңіл – гүл...», деп, бала санасының жылдам қабылдағыш қасиетін жас уақытта босқа жібермеу қажеттігін ескертеді. Адамның балалық шағында дүние тануға құштарлығы мен жан құмарының ерекше артатындығына ақын Жетінші сөзінде де тоқталып өтеді. Дауани баланың жақсы, жаман мінезге ие болуы, оның қандай адаммен қарым-қатынас жасауына, кімнен тәрбие алуына байланысты екенін айта келіп, оларды теріс ықпал жасайтын жандардан аулақ ұстауға кеңес береді. Бұл пікір Дауанида жалпы айтылса, Абай еленінде қазақ болмысына сай одан әрі тереңдетіле, жетілдіре түскен. Ол өзі өмір сүріп отырған әлеуметтік ортада орын алған «бес дұшпаннан» бес түрлі зиянды мінез-құлықтан әрбір адам боламын деген жас өспірімнің сақтануы керектігін ашық айтады [4].

Нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы. Бұл – заманауи әлемдегі бірден-бір табысты үлгі. Ұлт немесе жеке адам нақты бір межеге бет түзеп, соған мақсатты түрде ұмтылмаса, ертең іске аспақ түгілі, елді құрдымға бастайтын популистік идеологиялар пайда болады», – деп баса айтады елбасы. Сонымен, әркім өз мақсатына деген сөзден елбасымыздың меже деген сөзіне тоқталып өтсек, 1. тура мағынасында – Мөлшер, шама, шек. *Менің биылғы межем – жуз*

саулықтан жүз он қозы алу [5, 485-б]. 2. Мақсат – Бір нәрсеге(нәтижеге) жету үшін алға қойылған міндет [5, 449-б]. 3. Міндет– Парыз, борыш. Міндет артты – қызмет жүктеу. Міндетіне алды – *мойнына* алды. [5, 474-б]. Осы тұрғыда әркімді табысты үлгіні, ұлттық прагматизді заманауи келбетке сай болуына шақырады.

Н.Назарбаев: «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Біз әркім жеке басының қандай да бір іске қосқан үлесі мен кәсіби біліктілігіне қарап бағаланатын меритократиялық қоғам құрып жатырмыз. Бұл жүйе жең ұшынан жалғасқан тамыр-таныстықты көтермейді. Осының бәрін егжей-тегжейлі айтып отырғандағы мақсатым – бойымыздағы жақсы мен жаманды санамалап, теру емес. Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек.», [1] – дейді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] <https://egemen.kz/.../nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghd...> // Нұрсұлтан Назарбаев. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру. [Электрон ресурс]. (жүгіну уақыты 28.10.2018).

[2] Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Аудармалар мен қара сөздер. – Алматы, 1986. – 199 б.

[3] Шәкәрім Құдайбердиев шығармалары. Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. – Алматы, 1988. – 559 б.

[4] https://kk.wikipedia.org/wiki/Дауани_Ғұламаһи. [Электрон ресурс]. (жүгіну уақыты 28.10.2018).

[5] Қазақ тілінің сөздігі. Алматы. 1999 Дайк-Пресс. – 774 б.